

ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

А. М. Колот, д-р екон. наук, проф.
Київський національний економічний університет

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ: ЗДОБУТКИ, ВТРАТИ, УРОКИ

У центрі процесів, які відбуваються у світовому співтоваристві, перебуває глобалізація економіки, що справляє все більший вплив на економічне, політичне, культурне життя фактично всіх країн світу. На рубежі тисячоліть спостерігається небувале посилення впливу глобалізації на розвиток світової економіки в цілому та її соціально-трудової сфери — зокрема. Маємо констатувати, що на відміну від досліджень економічних і науково-технічних аспектів глобалізації, які можна визнати достатньо ґрунтовними, дослідження впливу глобалізації на соціально-трудова сферу є як менш масштабними, так і менш комплексними. Втім саме соціально-трудова сфера є найбільш вразливою ланкою щодо впливу на неї глобалізації світової економіки. Про це свідчать серйозні соціальні проблеми, з якими стикається більшість країн світу, і які прямо чи побічно пов'язані з явищами та процесами, які в сукупності характеризуються терміном «глобалізація».

Багатоплановість проблематики, що розглядається, змушує зупинитися лише на окремих її аспектах, а саме, загальносвітових тенденціях впливу глобалізації на соціально-трудова сферу.

У науковій літературі проблематика глобалізації світогосподарства почала широко висвітлюватися в останнє десятиліття. Термін «глобалізація» є дійсно новим, однак за своєю суттю процес глобалізації не є феноменом останніх років. Глобалізацію правомірно розглядати як вищий етап інтернаціоналізації, коли інтенсифікуються взаємозв'язки між усіма сферами світового співтовариства, що приводить до переплетіння економічних, соціальних, політичних, демографічних, правових, етнічних та інших сторін людської діяльності. Разом із тим глобалізація відрізняється від інтернаціоналізації перш за все небувалим розвитком інформаційних технологій, уніфікацією правил поведінки суб'єктів у міжнародних економічних відносинах, заснованих на рішеннях міжнародних організацій, транснаціональних компаній. Проявом посилення процесів глобалізації є зростання обсягів міжнародної торгівлі товарами і послугами, перевищення темпів її зростання у порівнянні з темпами зростання валового внутрішнього продукту; збільшення обсягів та підвищення динаміки зростання іноземних інвестицій; збільшення кількості та посилення впливу транснаціональних компаній на світові економічні відносини; зростання міжнародної мобільності людських ресурсів тощо. Так, у 90-і роки минулого століття темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) у цілому у світі становили 2,9 %, тоді як темпи зростання торгівлі товарами і послугами сягали майже 8 %. Наведемо і такі дані. За період, що минув після 1980 року, обсяги прямих іноземних інвестицій у розвинених країнах зросли у 4,8 раза, у країнах, що розвиваються, — у 9,4 раза, а у країнах з перехідною економікою більше ніж у 600 разів.

Проявом процесів глобалізації є зростання міжнародної мобільності людських ресурсів. За наявними оцінками нині від 135 до 145 млн чол. живуть за межами країн, де вони народилися, хоча ще у 1985 р. цей показник становив 104 млн, а в 1975 р. — 85 млн. У 80-х роках ХХ століття близько двох третин робочої сили у

світі було ізольоване від міжнародних ринків протекціонізмом та іншими заходами, що обумовлювали формування національних економік закритого типу. За даними міжнародних організацій, на початку ХХІ століття більш як 90% світової робочої сили знаходились у країнах зі сильними зв'язками з світовою економікою.

Розвиток процесів глобалізації супроводжується зростанням відкритості національних економік. Зазначимо, що проблема співвідношення «відкритості» і «закритості» національної економіки була і залишається предметом наукових досліджень та постійних дискусій представників різних економічних шкіл. Немало вчених, представників міжнародних організацій, політиків дотримуються тієї точки зору, що відкрита економіка, яка базується на міжнародному поділі праці та ринкових відносинах, є багатоальтернативною і такою, що має безперечні переваги перед економікою закритого типу. При цьому з розвитком загальносвітового процесу, яким є глобалізація, пов'язується можливість вирішення глобальних соціально-економічних проблем, забезпечення гармонізації інтересів розвинених країн та тих, що розвиваються, стійкий розвиток світової економічної системи, досягнення рівноваги між суспільством і природним середовищем.

Дійсно, глобалізація як процес, що сприяє поглибленню поділу праці, більш ефективному розподілу ресурсів та їхньому використанню у світовому масштабі, має супроводжуватися підвищенням продуктивності праці та життєвого рівня населення. Не можна не враховувати і таких позитивних наслідків глобалізації як розширення доступу споживачів до світової номенклатури товарів та послуг, розширення ємності ринків внаслідок розвитку торгівлі, підвищення рівня конкуренції, спрощення доступу інвесторів на ринки інших країн, взаємний обмін досягненнями в технології та організації виробництва тощо. В матеріалах дослідження «Економічна конвергенція і економічна політика», що було проведене фахівцями Гарвардського університету, зазначається, що згідно з даними, які опрацьовані по 117 країнах світу, економіки «закритого» типу розвиваються значно повільніше, ніж ті, що адаптовані до світового поділу праці. Так, у країнах, де проводилась політика закритості, середньорічне зростання ВВП у розрахунку на душу населення в останню чверть ХХ століття становило 0,7%, а там, де мала місце політика відкритості економіки, цей показник був майже у п'ятеро вищим. У той же час автори цього дослідження свідомо чи несвідомо не акцентують увагу на наступному: країни, яких прийнято відносити до країн з відкритою економікою, мають безперечні конкурентні переваги у порівнянні з іншими, товаровиробники цих країн здатні вільно орієнтуватися на світових ринках, вони мають підтримку з боку держави, за ними стоять транснаціональні компанії, більшість яких розміщена знову ж таки в країнах з так званою відкритою економікою. І світовий, і вітчизняний досвід свідчить, що швидке зростання відкритості національної економіки за відсутності зазначених вище передумов може призвести і призводить до значних втрат як економічного, так і соціального характеру.

Одночасно маємо констатувати наявність діаметрально протилежної точки зору щодо ролі, місця та наслідків відкритості національної економіки. Найбільш концентровано її подано у висновках лауреата Нобелівської премії М.Алле. На основі аналізу класичної теорії порівняльних переваг, критичної оцінки її основних положень М. Алле дійшов висновку, що за сучасних умов вільна торгівля у світовому масштабі, як провідна характеристика відкритості економіки, може мати лише негативні наслідки. Найбільш суттєвими серед них є відносне зниження оплати праці і значне зростання безробіття.¹

Глобалізація світової і зростання відкритості національних економік — це надто складний, суперечливий та багатогранний процес, який за наслідками не можна трактувати однозначно. Доводиться констатувати, що сутність цього процесу все

¹ Див.: Allais M. La politique de libre-échange, le GATT, et la construction européenne // Rev. d'économie polit. P., 1994. A. 104, № 1. P. 3—23.

ще недостатньо усвідомлена як теоретиками, так і політиками, а його наслідки є важкопередбачуваними. Немало теоретичних розробок щодо сутності та наслідків процесів глобалізації дещо ідеалізовані і нагадують ідеї утопістів про моделі ідеального суспільства. Реальна ж ситуація є значно складнішою, сторокатішою і однією з основних її характеристик є завоювання економіки планети транснаціональними корпораціями та міжнародними фінансовими конгломератами у своїх корисних цілях, а не в інтересах деякого абстрактного співтовариства, що глобалізується.

Негативні наслідки глобалізації у сфері праці відчують не лише країни, що розвиваються. Не є винятком погіршення стану у певних сегментах ринку праці і в країнах з розвинутою ринковою економікою. Це стосується передусім галузей чи окремих сфер економіки, які не мають конкурентних переваг або якщо їх розвиток у межах національної економіки не відповідає інтересам транснаціональних компаній. Характерним є такий приклад. У США за період з 1978 по 1999 рр. чисельність працюючих на підприємствах, що виробляють запасні частини для автомобілей, зменшилася на одну третину. Замість підприємств, що закрилися у США, розпочата виробнича діяльність нових підприємств у Мексиці, створення яких стало можливим у результаті формування Північноамериканської зони вільної торгівлі НАФТА. Слід наголосити, що реальна заробітна плата на підприємствах США, що виробляють запасні частини для автомобілей, за зазначений вище період знизилася на 90%.¹

Глобалізація економіки супроводжується зростанням взаємозалежності національних ринків, уніфікацією правил поведінки на світових ринках і значною мірою обмежує можливості формування незалежної макроекономічної політики на національних рівнях. Як уже зазначалося, особливо відчутним є вплив процесів глобалізації на соціально-трудова сферу, що викликає серйозні проблеми. Генеральний директор Міжнародної організації праці у доповіді на 82-й сесії цієї організації (1995 р.) особливу увагу акцентував на двох моментах: нерівномірний розподіл результатів, плодів глобалізації між країнами і перерозподіл доходів всередині країни. У доповіді зазначалося також, що глобалізація вивільняє економічні сили, які поглиблюють існуючу нерівність у сферах продуктивності праці, доходів, матеріального добробуту, перешкоджають рівності можливостей у соціально-трудовах відносинах.

Позитивні наслідки процесу глобалізації концентруються в основному у країнах з розвинутою ринковою економікою, яскравим свідченням чого є наступні дані. Співвідношення у доходах між 20% народонаселення з найвищими доходами, яке проживає у найбільш розвинених країнах, і 20% з найнижчими доходами, що проживають у найбільш бідніших країнах, у 1997р. знаходилося у співвідношенні 74:1, тоді як у 1990 р. цей показник складав 60:1; в 1960р. — 30:1; 1913р. — 11:1; 1870р. — 7:1; 1820р. 3:1².

У контексті, що розглядається, показовими є і такі дані. На країни ОЕСР, у яких проживає 19% населення світу, припадає 71% глобальної торгівлі товарами і послугами, 58% — прямих іноземних інвестицій та 91% — усіх користувачів Internet.

Ступінь гостроти проблеми засвідчує стан зайнятості, який фахівцями Міжнародної організації праці розцінюється як «економічно нераціональний і неприйнятний з моральної точки зору», оскільки у 1996р., наприклад, 30% робочої сили у світі — битько 820 млн чол. були безробітними або не повністю зайнятими. Не мають роботи приблизно 35 млн чол. у промислово розвинених країнах світу.

Україна ще тільки має оцінити вплив наслідків відкритості національної економіки на зайнятість, безробіття, всю систему соціально-трудовах відносин у контексті інтенсифікації глобалізаційних процесів. Не можна забувати, що вкладати капітал в українську економіку іноземців спонукає далеко не благодійність, а мож-

¹ Див.: ИсаченкоТ.М. Глобализация, международная торговля, их влияние на рынок труда // Труд за рубежом, — 2002. — №4. — С. 8—9.

² Див.: Доклад о развитии человека за 1999 год. — ПРООН, Нью-Йорк-Оксфорд: Оксфорд юниверсити пресс, 1999. — С. 8.

ливість завоювання нових ринків збуту та джерел сировини, послабити позиції конкурентів, використання дешевої робочої сили, придбання за безцінь високих технологій, а також низькі екологічні вимоги до виробництва та можливість перебазувати в країну екологічно брудні його види. Достатньо зазначити, що витрати на робочу силу в Україні в десятки разів є нижчими, ніж у розвинених країнах світу, а при перенесенні на територію України «брудних» виробництв транснаціональні мають можливість заощаджувати до 25% капіталовкладень, що звичайно мали б спрямовуватися на будівництво очисних споруд та фінансування заходів щодо збереження довкілля. Непоодинокими є факти усунення іноземними фірмами українських товаровиробників з національного ринку завдяки придбанню контрольного пакета їхніх акцій і подальшому зупиненню виробництва.

На прикладі нашої країни можна наочно простежити, як під впливом процесів глобалізації відбувається «вимивання» з національного ринку праці робочих місць з середнім і високим «освітнім рівнем», зростання незатребуваного людського капіталу, погіршення перспектив зайнятості у високотехнологічних галузях, створення робочих місць, що погіршують професійно-кваліфікаційну структуру зайнятості, тощо.

Нові соціально-економічні умови, що є віддзеркаленням зростання відкритості національної економіки, потребують переосмислення ролі державного регулювання економіки за сучасних умов, оновленого розуміння соціальної обумовленості, масштабності, ускладнення державного управління. Маємо усвідомити, що держава — єдиний політичний і правовий суб'єкт, який володіє усім спектром владних повноважень щодо захисту внутрішнього ринку в контексті зростаючої відкритості національної економіки і глобалізації світової економіки, підтримки вітчизняних товаровиробників і стимулювання зростання конкурентоспроможності своєї економіки. Роль держави та її нові функції за сучасних соціально-економічних умов, що породжені процесами глобалізації, детально розглядаються в одній з публікацій автора¹.

Аналіз зарубіжних видань останніх років свідчить, що все більше західних фахівців, у тому числі й тих, корті дотримуються ліберальних поглядів, є прибічниками думки про потребу перегляду ролі і функцій держави в умовах зростання відкритості економіки. Підтвердженням цього є такий висновок: «Економісти схильні протиставляти уряди і ринки. Більшість видів втручання держави... вважається чимось ворогуючим з функціонуванням ринків. І навпаки, у розширенні ринків вбачається те, що підриває ефективність заходів держави у макро- і мікроекономічній сферах. Однак, усупереч очікуванням багатьох економістів, у тих країнах, які найбільше скористалися перевагами світових ринків, роль держави зросла, а не зменшилася. Більше того, функції держави розширилися у більшості відкритих економік. Процес згортання ролі держави (такою є тенденція в 90-х роках) здатний погіршити перспективи збереження вільної торгівлі у глобальному масштабі. Цілком можливо, що глобалізація потребує посилення, а не послаблення втручання держави»².

Доречно навести і узагальнюючий висновок з дискусії, що відбувалась в 90-х роках у багатьох європейських країнах з проблем глобалізації й ролі держави в умовах відкритості економіки: «В міру посилення конкуренції і нестабільності робочих місць працюючі у майбутньому більше покладатимуться на державні ресурси у формі допомоги в разі безробіття, отримання освітніх послуг, профнавчання. За відсутності відповідної державної політики і програм політична підтримка глобалізації буде підірвана»³.

Представники різних економічних шкіл із приводу глобалізації та її наслідків досить часто звертають увагу на невідповідність між результатами економічної ді-

¹ Колот А. Держава як суб'єкт регулювання соціально-трудових відносин в умовах глобалізації економіки // Стратегія економічного розвитку України. Наук. збірник. Вип. 1 (8), — К: КНЕУ, 2002, — С. 75—86.

² Rodrik: Why do more open ekonomies have bigger governments?, op. Cit. — Pp. 25—26.

³ Kapstein E. «The welfare State? An ekonomic cornerstone, not a luxury» // International Herald Tribune, 26 Nov., 1996.

яльності та її соціальними наслідками. При цьому обґрунтованими слід вважати висновки, що глобалізація та її сучасні наслідки — це своєрідне повернення до економічної системи, яку капіталізм один раз у своїй історії вже запроваджував у кожній окремо взятій країні. Справедливим є твердження, що нині європейський капіталізм окремо взятих країн взірця кінця XIX століття має планетарні масштаби.

На початку нового тисячоліття очевидною стала необхідність випрацювання нової стратегії вирішення світових соціальних проблем. Ця необхідність впливає з наслідків останніх двох десятиліть, для яких характерним стало домінування неоліберального підходу до вирішення соціальних питань, ідеологами і активними впроваджувачами якого в життя були Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Всесвітня торгова організація, транснаціональні компанії під «мудрим» патронатом Сполучених Штатів Америки. Для прибічників неоліберальної соціально-економічної політики безспірним пріоритетом є ринкові механізми, свобода підприємництва і торгівлі. Задіяння потенціалу останніх, на їх думку, автоматично приводить до зростання рівня доходів, скорочення безробіття, підвищення якості життя.

Основні засади неоліберального підходу до вирішення соціальних питань достатньо ємно сформульовані колишнім президентом США Б.Клінтоном на щорічній зустрічі Всесвітньої торгової організації у Давосі в січні 2000 р. На його думку, все більш широке відкриття країнами світу кордонів для вільного руху товарів і капіталу є «найкращим з усіх відомих способів підвищення життєвих стандартів, припинення руйнування оточуючого середовища, створення умов для загального добробуту. Ця істина залишається незмінною, де б ви не знаходились — у Детройті, Давосі, Даккі чи Дакарі. Повсюдно відкритий ринок створює робочі місця, збільшує доходи, приносить з собою інновації та нові технології»¹.

Визнаючи наявність у багатьох країнах, особливо в країнах третього світу, таких гострих проблем як нерівність доходів, високе безробіття тощо Клінтон назвав ці явища неминучими, існуючими як раніше, так і нині. Вони певною мірою, зазначив Клінтон, притаманні й США. «Національний рівень безробіття в США 4,1%. В резерваціях американських індіанців він складає близько 70%. У ізольованих сільсько-господарських районах Америки рівень безробіття перевищує національний показник у два, три, чотири рази... В нашій країні ми мали упродовж 25 років зростає нерівності, і лише в останні два чи три роки цю тенденцію, здається, переломлено... Але я знову повторюю, що з точки зору розвитку людського капіталу глобалізація економіки приносить найбільший ефект»². Утім наведені оцінки колишнього президента США є поверховими та такими, що не розкривають реальних наслідків глобалізації для соціально-трудої сфери. Реальністю є той незаперечний факт, що глобалізація у тих її формах та напрямках, у яких вона розвивається на сучасному етапі, все більше поглиблює прірву між невеликою кількістю багатих країн та основною масою країн на всіх континентах, що є бідними.

За останніми даними Міжнародного валютного фонду і Світового банку нині на планеті близько 1,2 млрд чол. живуть на один і менше одного долара США в день, а ще 2,8 млрд чол. — не більш як на два долари в день. Зазначимо, що відповідно до методології ООН рівень злиденності визначається як дохід у два і менше долара США в день на людину.

Одним з наслідків розгортання процесів глобалізації є виникнення глобального ринку праці. В результаті збільшення частки світової продукції, що надходить у міжнародний обіг, розширення діяльності ТНК, зростання прямих іноземних інвестицій все більшими стають масштаби робочої сили, яка зайнята діяльністю, пов'язаною з міжнародними економічними відносинами. Формуванню глобального ринку значного мірою сприяє зростання відкритості національних економік як

¹ Address by William J. Clinton, President of the United States. Annual Meeting 2000. Davos (Switzerland), 2000, 29 Jan.

² Там же.

складової процесів глобалізації, що обумовлює більш близькі взаємозв'язки ринків праці, їх регіоналізацію. Посиленню зв'язків між ринками праці сприяє також прихід на світовий ринок країн, рівень інтегрованості яких у міжнародний поділ праці до останнього часу був низьким.

Виникнення глобального ринку праці справляє вплив на стан трудящих у всьому світі. Разом з тим оцінки щодо наслідків цього впливу є неоднозначними та суперечливими. Небезпідставною є точка зору, що формування глобального ринку праці має немало негативних наслідків для більшості економічно активного населення. Численними є приклади, коли загострення глобальної конкуренції справляло і справляє негативний вплив на рівень заробітної плати, погіршує умови праці. За висновками багатьох теоретиків і практиків це відбувається через такі причини.

Перша пов'язана з тим, що під впливом загострення конкуренції роботодавці роблять ставку на стратегію зниження витрат, здійснюють організаційно-технологічну модернізацію виробництва, наслідком якої є скорочення чисельності персоналу; переводять виробництво в інші країни, де заробітна плата та сукупні витрати є нижчими; займають більш жорсткі позиції на колективних переговорах з профспілками.

Друга причина пов'язана з можливістю заміщення місцевих працівників іноземною робочою силою. Це змушує трудящих погоджуватися на нижчу заробітну плату і гірші умови праці.

Третя причина — послаблення регулюючої ролі урядів в умовах загострення міжнародної конкуренції, проявів диктату з боку міжнародних фінансових організацій і транснаціональних компаній. Так, наприклад, загроза переведення підприємств за кордон змушує уряд задовольняти вимоги вітчизняних і транснаціональних компаній.

Німецькі фахівці, автори одного з останніх комплексних досліджень сучасних проблем, що породжені глобалізаційними процесами, МартінГ.-П. і ШуманнХ. зазначають, що під впливом глобалізації «зміни і перерозподіл влади і багатства настільки інтенсивні, що з'їдають старі суспільні інститути швидше, ніж може бути встановлено новий порядок. Країни, які до цих пір насолоджувалися процвітанням, нині поїдають соціальну складову своєї структури навіть швидше, ніж вони знищують оточуюче середовище. Неоліберальні економісти і політики проповідують по всьому світу «американську модель», але це лякаюче схоже на пропаганду старого режиму НДР ...»¹.

І далі ці ж автори зазначають: «Для багатьох сотень мільйонів прогрес глобалізації зовсім не прогрес. І треба думати, що гасло «Зробимо глобалізацію досягненням, від якого виграє кожний», проголошене главами урядів провідних індустріально розвинених країн на нараді «великої сімки» у Ліоні в кінці червня 1996 року, звучить для них як знущання»².

Не можна не погодитися і з такими висновками Мартіна Г.-П. і Шуманна Х.: «Першочерговим завданням політиків-демократів на порозі наступного століття (мається на увазі ХХІ століття — А.К.) стане відновлення Держави і верховенства політики над економікою. Якщо цього не буде зроблено, то драматичне злиття людства воєдино через технологію і торгівлю скоро обернеться на свою протилежність і призведе до глобального розколу. Нашим дітям і онукам не залишиться тоді нічого, окрім пам'яті про золоті 1990-і, коли світ ще здавався упорядкованим, а зміна курсу все ще можливою»³.

¹ Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западня глобалізація: атака на процвітання і демократію / Пер. с нем. — М.: Издательский Дом «АЛЬПИНА», 2001. — С. 27.

² Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западня глобалізація: атака на процвітання і демократію / Пер. с нем. — М.: Издательский Дом «АЛЬПИНА», 2001. — С. 28.

³ Там же — С. 30.

Складовою глобальних процесів, що обумовлюють трансформацію відносин у сфері праці, є посилення впливу транснаціональних корпорацій на формування політики у соціально-трудовій сфері.

Під транснаціональними корпораціями (ТНК) відповідно до визначення, що міститься в Декларації Міжнародної організації праці, прийнятій її Адміністративною радою у 1977 р., розуміють «підприємства, будь-то державні, змішані або приватні, які володіють або контролюють виробництво, розподіл, обслуговування та інші засоби за межами країни базування».

Саме ТНК значною мірою є носіями тих процесів, що пов'язані з інтернаціоналізацією виробництва і глобалізацією світової економіки. Вплив ТНК на розвиток світової економіки в цілому та її соціально-трудова сфера постійно зростає. Кількісні характеристики ТНК є такими. У 1970 р. їх було приблизно 3,5 тис. з 7 тис. філій, в 1992 р. — 37 тис. з 170 тис. «дочірніх» підприємств, а в 1995р. — близько 40 тис. з більш як 250 тис. зарубіжних філій. За експертними оцінками, в ТНК наприкінці 90-х років ХХ століття було зайнято 73 млн працівників, а якщо врахувати зайнятих на підприємствах, що частково належать ТНК, то їх кількість становила 150 млн., або кожний п'ятий працюючий на планеті. Частка ТНК у світовому валовому внутрішньому продукті в середині 60-х років складала 17%, у 1982р. — 24%, а в 1995р. цей показник досяг 30%. За наявними оцінками, 500 найбільших ТНК контролюють 25% всього світового ВВП, на їх частку припадає до 90% прямих іноземних інвестицій в світі. В групі 200 найкрупніших ТНК більше половини мають штаб-квартири в США (53) і Японії (62).

Подальший процес глобалізації економіки безумовно буде супроводжуватися ще більшим зростанням кількості і впливу ТНК на інтерналізацію виробництва, взаємозалежність країн. За цих умов розвиток соціально-трудова відносин значною мірою буде визначатися характером відносин між трудом і капіталом всередині цих корпорацій, їх впливом на формування відносин у сфері праці в інших державах, що стають залежними від іноземного капіталу. Глобалізація світової і зростання відкритості національних економік обмежують можливості проведення незалежної національної економічної політики, крупний капітал все активніше втручається у внутрішні справи суверенних держав. Численними є приклади тиску ТНК на уряди країн, які потребують іноземних інвестицій, що проявляється, зокрема, у вимогах внесення змін в національне законодавство стосовно обмеження соціально-трудова гарантій і прав трудящих. Приклади впливу міжнародних фінансових кіл на формування внутрішньої політики можна відслідкувати і на прикладі України. Тристороння декларація принципів, що стосуються діяльності транснаціональних корпорацій у соціально-трудова сфері, була прийнята 204-ю сесією Адміністративної ради МОП 16 листопада 1977р. Ця декларація зобов'язала керівників ТНК дотримуватися норм соціально-трудова відносин не менш сприятливих, ніж норми, яких дотримуються підприємці в їх власній країні. Під тиском численних виступів трудящих ТНК за свої права і принципової, послідовної позиції їх профспілкових організацій щодо відстоювання інтересів людей праці в країнах Європейського Союзу (ЄС) Рада Міністрів Європи в 1994р. прийняла Директиву про Комітет європейського підприємства. Відповідно до цієї Директиви центральна компанія зобов'язана вести переговори і консультації з трудящими підприємств, які входять до ТНК і розташовані на території будь-якої з країн ЄС.

Один раз на рік Комітет європейського підприємства збирається для обговорення письмового подання центральної дирекції, в якому має міститися інформація, що дає змогу вести плідні консультації і переговори між представницькими органами роботодавців і найманих працівників. Зазначена інформація має включати дані щодо змін у структурі компанії, масштабах виробництва і зайнятості; організації виробництва і праці, переміщеннях виробництва; прогнозів розвитку філіалів; можливих колективних звільнень. Немало ТНК, що діють в країнах ЄС, уже створили такі комітети (ради). Так, то складу ради ТНК «Нестле» входять 60 представників

профкомів підприємств фірми, що діють в 16 європейських країнах. Існують приклади, коли діяльність комітетів виходить за межі ЄС. Так, компанія «Фольксваген» стала ініціатором включення в комітет представників філіалів, що розташовані в країнах Європи, але не є членами ЄС.

Вважаємо, що національні об'єднання профспілок України мають проводити більш активну роботу у напрямку включення в процес ведення переговорів з центральними дирекціями ТНК, філіали яких діють на території країни, що дасть змогу формувати більш прогнозовані, виважені відносини між трудом та транснаціональним капіталом.

Певна робота щодо налагодження договірних відносин з роботодавцями і їхніми представницькими органами в межах фінансово-промислових груп і їхніх транснаціональних об'єднань проводиться Загальною Конфедерацією профспілок, до якої на правах асоційованих членів входять найбільші об'єднання профспілок країн СНД. Зазначеною Конфедерацією разом з національними об'єднаннями держав і міжнародними галузевими об'єднаннями профспілок розроблено проект Угоди про регулювання соціально-трудова відносин в ТНК, що діють на території СНД. Угода підписана 9 жовтня 1997 р. в Бішкеку головами урядів Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Киргизії, Молдови, Росії, Таджикистану. Цією угодою на міждержавному рівні продекларовані гарантії для трудящих і відповідно для профспілок на отримання інформації, на консультації, ведення переговорів і укладення угод з транснаціональними об'єднаннями. Угодою передбачено, що сторонами переговорів на регіональному рівні є вищий або вповноважений ним виконавчий орган корпорації та представницький орган працівників в особі Ради профспілкових комітетів підприємств-учасників корпорації, єдиний профспілковий комітет або інший представницький орган працівників. Урядом України зазначена угода, на жаль, не підписана, що не сприяє оптимізації відносин між трудом і капіталом в структурних підрозділах транснаціональних об'єднань, що діють на території України. Можна звичайно заперечити правомірність такого висновку, пославшись на те, що національне законодавство закріпило право на об'єднання і ведення переговорів та укладення угод (договорів) на підприємствах різних форм власності та господарювання. Втім маємо постійно зважати на існуючу культуру соціально-трудова відносин, рівень розвитку та дієвості профспілкового руху, правовий нігілізм у суспільстві. За цих та інших умов сьогодення маємо скористатися усім можливим арсеналом засобів для підвищення дієвості механізму регулювання соціально-трудова відносин на принципах соціального партнерства.

Розглядаючи причини погіршення відносин між трудом і капіталом на етапі інтенсифікації процесів глобалізації, маємо наголосити, що вони багатоманітні, а однією з головних є та, що для транснаціональних компаній соціальна сфера ніколи не була пріоритетною.

У доповіді Дослідницького інституту соціального розвитку при ООН зазначається, що «керівники корпорацій вважають, що соціальний розвиток не є їхньою справою, найголовнішим для них уявляються інтереси акціонерів, тому вони (керівники) не стануть організовувати жодних дій, які б могли слугувати благу персоналу або суспільству в цілому, але при цьому зашкодити інтересам довгострокової рентабельності»¹.

Чи не найголовнішою причиною провалу діючої стратегії глобалізації в соціально-гуманітарній сфері є відсутність належного міжнародного законодавства, що регулює діяльність транснаціональних компаній та встановлює єдині міжнародні стандарти використання робочої сили і соціального захисту трудящих.

Транснаціональні компанії, що володіють величезними фінансовими ресурсами, можуть і повинні зробити значно більше для вирішення глобальних соціальних

¹ States of Disarray. The social effects of globalization. An UNRISD report for the World Summit for Social Development. 1995. March. P. 160.

проблем. Про розміри зазначених вище ресурсів свідчать такі дані. Річний обсяг продаж Sony перевищує ВВП Єгипту, обсяг продаж General Motors є більшим за ВВП Індонезії, а IBM має річний обсяг продаж, який дорівнює сумарному ВВП Еквадору, Чілі і Коста-Ріки¹.

Звичайно, що не можна не визнавати певного позитивного впливу ТНК на соціальний розвиток. Він проявляється передусім у створенні нових робочих місць. І хоча масштаби зайнятості на підприємствах ТНК відносно незначні (до того ж, якщо врахувати, що ТНК контролюють більше третини світових виробничих активів), ці компанії продовжують акумулювати все більше робочої сили.

Разом зі створенням робочих місць ТНК експортують у країни, які розвиваються, нове обладнання, передові технології, що не може не сприяти підвищенню якості місцевої робочої сили. Одночасно маємо констатувати, що серед управлінських та інженерних кадрів частка місцевого населення, як правило, незначна. Не отримують розвитку в країнах, що розвиваються, і науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, які практично повністю зосереджені в країнах, де знаходяться штаб-квартири ТНК.

Розглядаючи вплив ТНК на соціальний розвиток країн третього світу, не можемо залишити поза увагою наслідки, які справляє продукція, що ними ввозиться або виробляється, на здоров'я населення. Світове співтовариство проявляє все більше занепокоєння у зв'язку з численними фактами продажу в країни, що розвиваються, продуктів харчування, медичинських препаратів, продукції виробничо-технічного призначення, які містять шкідливі для здоров'я людини компоненти.

Без допомоги багатих країн та міжнародних фінансових, громадських організацій країнам, що розвиваються, самотужки не подолати колосального відставання від розвинених країн у соціально-економічному розвитку. Однак лібералізм, що домінує в останні 10—15 років у практиці міжнародних відносин, матеріалізувався у зниження інтересу з боку розвинених країн до програм допомоги слаборозвиненим країнам. Це стосується передусім США, які з першого місця за показником — частка ВВП, яка відраховується на програми допомоги, перекочували на одне з останніх. У 2000 фінансовому році зазначений показник в США склав 0,12%. Для порівняння зазначимо, що наприкінці 90-х років на програми допомоги Швеція відраховувала 0,89%, Франція — 0,55%, Німеччина — 0,31%, Данія — 0,97% ВВП². США скоротили свою участь в Міжнародній асоціації розвитку (відділення Світового банку, що надає безвідсоткові або дешеві кредити найбіднішим країнам), в організаціях ООН. За період з 1962 по 1997р. витрати США на невійськову іноземну допомогу скоротилися на 43%.

За рівнем витрат на програми іноземної допомоги у розрахунку на душу населення США знаходяться на 22 місці серед розвинених країн. При цьому на кожного жителя США у 2000р. припадало 29 дол., тоді як середній показник виділеної допомоги на душу населення для країн, що увійшли в зазначений список, склав 70доларів.

Причини скорочення участі найбільш багатой країни світу у соціальному розвитку країн третього світу активно вивчаються вченими та політиками. Немало з них приходять висновку, що політика підтримки західним світом країн, що розвиваються, була своєрідним продуктом холодної війни, засобом запобігання поширення комуністичних ідей у найбідніших країнах.

Зі закінченням холодної війни, крахом соціалістичної системи витрати на соціальний розвиток третього світу вже не розглядаються як необхідна складова витрат на власну національну безпеку. Отже, колишня модель національної безпеки, що побудована на протистоянні, на відношенні до тієї чи іншої країни як до союзника або ж потенціального противника, виявилася вичерпаною.

¹ Див.: Труд за рубежом. — М.: Ин-т труда, — 2001. — №1. — С. 118—119.

² Див.: Никольская Г.К. Пути решения социально-трудовых проблем в эпоху глобализации // Труд за рубежом. — М.: Ин-т труда, — 2001. — №1. — С. 123.

Актуальним для світового співтовариства є формування нової концепції національної безпеки, що базується на принципі взаємозалежності, на визнанні існування загроз, які пов'язані з соціальною нестабільністю, надмірним розшаруванням за рівнем доходів, станом довкілля тощо. Модель національної безпеки має включати у себе як мінімум три компоненти — військову, економічну і соціальну. Важливо, щоб вона формувалася саме в глобальному плані, щоб глобальна соціальна стабільність, зокрема, була забезпечена шляхом скоординованих дій всього світового співтовариства.

Маємо зауважити, що до останнього часу для американського суспільства характерним було неусвідомлення того, що реалізація демократичних цінностей і прав людини в світі можлива лише в умовах глобальної соціальної стабільності, що злидні і бідність в інших країнах не є боєм і справою лише цих країн. Дані соціологічних досліджень свідчать про незадовільну інформованість американської громадськості щодо реальних масштабів іноземної допомоги. Більшість американців (близько 75% респондентів) за даними опитувань, проведених у 2000р., вважала, що США надто багато витрачає коштів на іноземну допомогу, а на запитання про те, яка частка бюджету спрямовується на ці цілі, називалися цифри, які багаторазово перевищують фактичні масштаби. Вважаємо, що трагічні події 11 вересня 2001р. мають дати поштовх до переосмислення змісту іноземної соціальної політики, усвідомлення необхідності забезпечення глобальної соціальної стабільності на основі розробки та реалізації в країнах третього світу спеціальних соціальних програм.

Одним з першочергових завдань, що стоять перед світовим співтовариством, є опрацювання міжнародної стратегії соціального розвитку та механізмів, які б забезпечили її реалізацію. Наприкінці ХХ — початку ХХІ століття стало очевидним, що структури ООН не в змозі виконати роль таких механізмів. Програми, що розроблені в рамках ООН, залишаються значною мірою нереалізованими через відсутність належних фінансових ресурсів. Підтвердженням цього може слугувати провал з виконанням рішень, що прийнятих у березні 1995р. у Копенгагені на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку.

Одним з найважливіших підсумків зазначеного форуму було рішення про те, що розвинені країни світу будуть щорічно виділяти 0,7% свого ВВП як офіційну допомогу бідним країнам. Незважаючи на зобов'язання, під якими підписалися глави держав і урядів, які зібралися у Копенгагені (всього підписали Декларацію і Програму дій представники 117 держав), за останні роки розвинені країни не лише не збільшили, але й скоротили асигнування на допомогу в інтересах соціального розвитку. Так, розміри офіційної допомоги зменшилися з 0,35% ВВП країн-донорів в 70-х і 80-х роках і 0,33% в 1992р. до 0,23% ВВП у 1998р.

Насамкінець зазначимо, що дискусії, які ведуться науковцями, політиками, представниками сторін соціального партнерства з проблематики співвідношення відкритості і закритості національних економік, правомірно розглядати як відновлення на новій історичній, соціально-економічній основі давнього протистояння ідей фритредерства та протекціонізму. Вважаємо, що постановка питання про вирішення існуючих проблем у соціально-трудої сфері, які породжуються процесами глобалізації, за принципом «або-або», тобто «фритредерство або протекціонізм» є неправомірною. Наукою доведено і постійно підтверджується практикою, що істина завжди знаходиться близько до середини. Повна ізоляція від процесів глобалізації, як і політика суцільної відкритості національної економіки, — дві крайнощі у проведенні економічної політики, результат яких є приблизно однакоvim. Наслідки штучного відгороджування від світової економіки і тих інтеграційних процесів, що там відбуваються, добре відомі з історії радянської доби. Разом з тим процес більш глибокого включення національної економіки у світове господарство не є простим за змістом, він має спрямовуватися і регулюватися політичними рішеннями, мати державну підтримку, враховувати стан конкурентних переваг вітчизняних товаровиробників.

Мистецтво управління національною економікою за сучасних умов значною мірою визначається саме умінням знаходження «золотої середини» між відкритістю і закритістю господарських систем, здатністю законодавчої і виконавчої влади, підприємницьких структур скористатися перевагами, що пов'язані з розширенням доступу до новітніх технологій, світових ринків капіталів і товарів та одночасно забезпечити захист загальнонаціональних інтересів, унеможливити або максимально знизити загрози для національної економіки, що є наслідками глобалізації.

В.С.Савчук, чл.-кор. НАНУ, д-р екон. наук, проф.
Ю.К.Зайцев, д-р екон. наук, проф.
Київський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОГО СЕРЕДЬОГО КЛАСУ

Останнім часом дослідження проблем суті, функцій, перспектив розвитку та трансформації середнього класу отримало нове дихання, зокрема й в Україні, що є ознакою визнання реальності та необхідності існування такого інституту, елементу у системі соціальної стратифікації сучасного суспільства, як ефективного важеля забезпечення стійкості цього суспільства, критерію його зрілості, наглядного та доступного мотиву трудової діяльності більшості суб'єктів господарювання.

Специфічними чинниками посилення інтересу дослідників до проблем функціонування середнього класу виступають глобальні трансформаційні процеси у світовій економіці та світовому суспільстві, які безпосередньо пов'язані із процесами, що відбуваються у нашій державі. Поглиблюється диференціація та структуризація технологічних способів виробництва, типів господарювання, що знаходить прояв у появі постіндустріальних, інформаційних, навіть постекономічних моделей існування метасистем. Такі чинники, безперечно, викликають посилену увагу до руйнівних сил процесів, що відбуваються, до закономірностей, механізмів та моделей трансформації існуючих інститутів, мотиваційних систем, перспектив і можливостей їх використання з метою забезпечення системної рівноваги, сталого економічного розвитку у майбутньому.

На сьогоднішній день існує значна кількість тлумачень і визначень суті середнього класу (про що ми докладно говорили й у наших публікаціях) [1]. Ми, зокрема, схильні при визначенні середнього класу, як економічного та соціального інституту, враховувати думку відомого вченого — Й.А. Шумпетера, який говорив про *єдиний клас ділових людей*, що відзначається схожістю умов життя, соціального становища, схожістю життєвих філософій та ціннісних суджень відносно соціальних явищ [2]. Дійсно, однією з найважливіших критеріальних ознак сучасного середнього класу є, на наш погляд, те, що абсолютна більшість його представників виступають саме як люди діла, праця яких має складний, або творчий характер. Такий стан і породжує спільність, навіть, до певної міри, однотипність потреб та інтересів, схожість поглядів на життєві пріоритети та цінності, визначає основні параметри системи мотивації до праці та системи стимулів тощо.

Однак, найкращий спосіб визначити суть того чи іншого інституту господарської та соціальної систем, можливості його впливу на конструктивне розв'язання проблем їх розвитку, це дослідження реально необхідних та існуючих функцій такого інституту, аналіз спрямування, форм і повноти прояву цих функцій, внутрішніх і зовнішніх чинників, які сприяють, або обмежують їх реалізацію.

Такий підхід базується на розумінні природи самої функції, як залежності, що забезпечує взаємозв'язок і відносини між різними об'єктами, за яких зміна одного об'єкта викликає зміни в іншому. До того ж, функція може досліджуватися з декіль-